

Volum coordonat de ARMAND GOȘU, ALEXANDRU GUSSI

DEMOCRATIA ' SUB ASEDIU

România în context regional

Cuvânt-înainte de
ARMAND GOȘU, ALEXANDRU GUSSI

Cuprins

<i>Cuvânt-înainte</i> de Armand Goșu, Alexandru Gussi	5
<i>România postaderare: fragilitatea regimului politic și uitarea democratizării</i> de Alexandru Gussi.....	11
<i>Democrația ghilotinată de oligarhi</i> de Igor Munteanu	67
<i>Tranziția către tradiție</i> de Mihai Maci.....	111
<i>Viktor Orbán și iliberalismul ca sistem de putere</i> de Stefano Bottoni.....	147
<i>Ungaria și proiectul democrației liberale</i> de Octavian Manea	185
<i>Turcia – de la democrație tutelată la regim autoritar personal</i> de Dragoș C. Mateescu	205
<i>Rusia – iluzia democrației</i> de Armand Goșu.....	239
<i>Despre autori</i>	375

ROMÂNIA POSTADERARE: FRAGILITATEA REGIMULUI POLITIC ȘI UITAREA DEMOCRATIZĂRII

ALEXANDRU GUSSI

Pe cât pare de ușor să te concentrezi pe studierea unei singure dimensiuni a sistemului politic românesc, pe atât de periculos e să încerci să-l definești în ansamblul său. Adevărul este că viața politică românească e redutabilă în a-și ascunde mecanismele de funcționare, în a atrage privitorul neexperimentat în capcane conceptuale, în false comparații etc. Dar pe cât de grea e înțelegerea acestor mecanisme, pe atât de clară e consecința pe care obscuritatea o are asupra realității politice și sociale.

Un regim care se pretinde democratic nu poate fi obscur decât cu riscul ca această pretenție să fie ușor pusă sub semnul întrebării, ceea ce duce la delegitimarea instituțiilor statului, indiferent de raportul lor cu politicul. Consecințele obscurității se văd cu ochiul liber: lipsa de autoritate a conducătorilor politici, inapetența și incapacitatea lor de a mai governa efectiv, de a mobiliza, de a fi crezuți și chiar de a fi ascultați. Această cronică lipsă de autoritate se transferă încet, dar sigur asupra agenților statului și asupra capacității instituționale de a face să fie respectate regulile de conviețuire și legile.

România este încă departe de a fi neguvernabilă, dar sentimentul că nu e guvernată, neîncrederea generalizată în clasa politică, o neîncredere adâncită de probele de corupție endemică, furnizate chiar de instituțiile statului, creează un raport periculos între stat

și societate. Definind acest raport, putem înțelege indirect regimul politic, în ciuda eforturilor acestuia de a scăpa oricărei clasificări.

Constituția adoptată în 1991 prelua modelul semiprezidențial, ceea ce explică parțial faptul că, în același cadru instituțional, sunt posibile și funcționează, alternând, mai multe tipuri de raporturi între executiv și legislativ, între președinte și partide sau între președinte și premier.¹ În plus, dintr-o nevoie de înțelegere a complexității sistemului politic dezvoltat în interiorul acestui cadru constituțional, nevoie ce duce la o simplificare exagerată, au devenit curente formulările care dau regimului numele șefului statului ales direct – „regimul Iliescu”, „regimul Constantinescu”, „regimul Băsescu” – eventual pe cel al prim-ministrului, vorbindu-se de „regimul Năstase”. Aceste nume ne indică în mod corect personalizarea vieții politice, cu atât mai mult cu cât identitățile doctrinare au rămas totdeauna abstracte pentru electorat. Dar, pe fond, aceste etichete făceau și mai dificilă înțelegerea sistemului politic și a mecanismelor de decizie, acestea fiind prezentate ca simplul rezultat al deciziei personale a unui lider sau altuia.

Este adevărat că una dintre moștenirile culturii instituționale a regimului comunist este producerea la nivel local și central a unor mici „Ceaușești”. Postcomunismul redefiniște această tendință fără să o anuleze, o corectează datorită alegerilor libere. Rezultatul este însă un compromis între nevoia de liberalizare și cea de autoritate, ambele venind deopotrivă din interiorul statului și din societate. Trebuie deci să-i analizăm pe principalii lideri din postcomunism ca fiind produse reprezentative pentru regimul politic aflat într-o „tranziție fără sfârșit”².

¹ Pentru această caracteristică a regimului constituțional semiprezidențial, vezi, spre exemplu, Georges Burdeau, Francis Hamon, Michel Tropper, *Droit constitutionnel*, LGDJ, Paris, 1997; Pierre Pactet, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, PUF, Paris, 1998; Bernard Chantebout, *Droit constitutionnel et science politique*, Armand Colin, Paris, 2000.

² Formula capătă consistență în volumul de dialoguri semnat de Vladimir Tismăneanu și Mircea Mihăieș, *O tranziție mai lungă decât veacul. România după Ceaușescu*, Editura Curtea Veche, București, 2011.

Din perspectiva actualității imediate, trebuie să observăm că, după ce electoratul părea sătul de modelul liderului puternic incarnat timp de zece ani de președintele Băsescu, alegerea în 2014 a unui președinte cu un stil și o asumare a funcției foarte diferite nu a schimbat esența regimului politic.¹

E adevărat că nimeni nu a vorbit serios despre „regimul Iohannis”, dar cum natura are oroare de vid, și natura instituțiilor noastre are oroare de absența unui reper. Astfel, președintele PSD, Liviu Dragnea, a ridicat de jos, nu știm pentru cât timp, bastonul de mareșal abandonat de titularul ales direct. Istoria politică va consemna caracteristicile „regimului Dragnea”. Dar, pe fond, acesta, ca și restul liderilor despre care am vorbit sunt în primul rând produsele regimului politic și numai în subsidiar artizanii regimului de putere pe care temporar îl incarnează.

Liderul ales devine de fiecare dată un factor de legitimare, o fațadă după care instituții și partide se ascund sau în raport cu care își dau o identitate și o capacitate de mobilizare. Iar faptul că, în absența acestor lideri aparent atotputernici, viața politică devine indescifrabilă e una dintre dovezile existenței unui deficit democratic cronic.

Altfel, regimul politic românesc circulă fără carte de identitate. Este însă și aceasta o trăsătură semnificativă. Abia ai apucat să-l caracterizezi, că îți și dă semne că nu intră în definiția fixată teoretic. Abia ai proclamat sfârșitul tranziției, că a și început una nouă. Abia ai răsuflat ușurat după stingerea unei crize, că izbucnește alta mai mare. Toate elementele țesăturii instituționale sunt adaptabile, dar fragile, netransparente, deci imprevizibile. Structura regimului politic însăși e fragilă, fiind bazată pe o legitimitate democratică discutabilă. Dar nu se prăbușește.

Și totuși dacă se prăbușește? E posibilă bascularea într-un regim antidemocratic? Cât de vulnerabilă e România la valul de democratizării din regiune?

¹ Rămân deci actuale analiza concisă a semiprezidențialismului românesc și variantele de reformare din Raportul Comisiei prezidențiale de analiză a regimului politic și constituțional românesc, Editura C.H. Beck, București, 2009.

Un lucru este sigur: am ieșit din iluzia confortului, din mirajul că apartenența la Uniunea Europeană ne oferă automat garanția faptului că regimul politic este sau devine spontan un regim democratic, stabil, previzibil. Iluzia era periculoasă pentru că devenise un cec în alb pentru o clasă politică care, după 1 ianuarie 2007, s-a simțit liberă să-și permită aproape toate extravaganțele (anti)instituționale și (ne)constituționale.

Dar pierderea acestei iluzii este și ea periculoasă pentru că lasă să se întrevadă posibilitatea unei alternative. „Tranzitologia” ne arată că adevăratul sfârșit al tranziției democratice are loc atunci când nu mai există nicio forță politică semnificativă care să propună o alternativă la regimul democratic. Pierderea iluziei amintite mai sus poate alimenta tentația alternativei la democrația liberală chiar în rândul celor care dețin puterea. Dacă democrația nu mai e inevitabilă, dacă regulile regimului pot fi rescrise, de ce să nu fie rescrise pentru a păstra puterea?

Trezirea este totuși benefică pentru că pune în evidență și această tentație care, în România, de fapt, nu a dispărut niciodată. Ideal ar fi ca ea să ducă la definirea formală și informală a acelor limite comportamentale în interiorul cărora ar trebui să se desfășoare lupta pentru câștigarea sau păstrarea puterii politice, cu alte cuvinte, să se ajungă la o cultură democratică împărtășită de marea majoritate a celor care exercită funcții politice și administrative.

Aparent însă, aceasta era deja o condiție ce trebuia să fie îndeplinită încă din momentul anunțării începerii negocierilor pentru intrarea în UE, adică din decembrie 1999. Sau, dacă decizia de atunci a fost începutul unui proces a cărui durată nu era clară, măcar în momentul aderării la UE. La începutul lui 2007, regimul politic românesc primea implicit o notă de trecere la materia „democrație”, știind că, la nivelul statului de drept, mai aveam de așteptat chiar conform tratatului de aderare, prin punerea în funcțiune a până atunci ineditului MCV (pentru noi și Bulgaria). Era România la nivelul acestei note de trecere? Oricum, reușea să pară că era, ceea ce nu mai este cazul azi.

Efortul de autoconstrângere făcut de elita noastră politică s-a combinat cu o atitudine înțelegătoare a liderilor europeni. Urma ca, după istoricul moment al aderării de la 1 ianuarie 2007, politicienii români să dea măsura capacității lor de a fi la nivelul noului lor statut de decidenți într-o țară membră UE, adică beneficiind de privilegiile legale, materiale și simbolice ale integrării.

Vom accentua mai jos importanța schimbării bruște de atitudine a clasei politice după ce a fost acceptată în clubul democratic european. Aici vrem numai să subliniem măsura în care efortul de integrare a presupus, din partea elitei politice, o savantă mimare a unui consens constituțional, a asimilării culturii politice democratice și a comportamentului instituțional compatibil cu democrația și cu regulile unui stat de drept.

Restanțe ale perioadei preaderare

Perioada postcomunistă dintre 1990 și 2007 este una în care, treptat, formele constituțional-democratice, mimarea asimilării unor valori și instituții europene par să încurajeze apariția unor realități nu numai formale, ci și, pe fond, democratice, pluraliste, stabile.

Una dintre erorile de percepție de atunci a fost interpretarea elanului proeuropean și pro-NATO al publicului românesc prin comparație cu atitudinea majorității popoarelor țărilor postcomuniste, acestea apărând ceva mai sceptice decât românii. O asemenea situație a fost un argument în favoarea acceptării României înaintea îndeplinirii tuturor condițiilor integrării, începând cu starea sistemului de justiție. Proeuropenismul românilor părea să garanteze accelerarea schimbărilor după aderare.

Dar marea neînțelegere provenea din faptul că acest proeuropenism nu numai că nu era semnul susținerii unei clase politice care își asumase aderarea, ci era tocmai semnul neîncrederii în această clasă politică, în ciuda proeuropenismului său afișat. Românii se proiectau într-un alt sistem politic și de valori. Unii, nu puțini, o făceau

plecând în UE, alții considerau că aderarea la UE aduce automat un plus de predictibilitate și de bună guvernare.

Acum știm că aceste așteptări au fost contrazise la nivelul funcționării instituțiilor politice, plusul de prosperitate fiind utilizat pentru a întreține democrația electorală, nu pentru a evolua către una liberală. Mai jos vom arăta că restanțele tranziției erau atât de importante din punctul de vedere al funcționării mecanismelor reprezentative, încât nici nu putea fi altfel.

Criza democrației electorale

România postcomunistă s-a definit din anii 1990 ca o democrație electorală, un regim în care formele de legitimare electorală începeau să funcționeze, dar evoluția către o democrație liberală era lentă. În context românesc, democrația electorală e un regim politic caracterizat prin existența libertăților politice, a pluralismului partizan, a alternanței la putere. Democrația electorală este însă o democrație limitată.¹ Nu pentru că există un cadru constituțional limitativ sau pentru că cineva vrea să fie limitată, ci pentru că instituțiile democrației nu sunt decât parțial funcționale: partidele sunt prea puțin reprezentative, justiția nu e independentă, structurile militare sau de securitate nu prezintă destule garanții de neutralitate față de jocul politic, mass-media e parțial controlată etc.²

Într-o democrație electorală, contraputerile instituționale și sociale sunt slabe, iar raportul dintre stat și societate păstrează ceva din tensiunea perioadei predemocratice. Momentul electoral nu este

¹ Dacă orice democratizare presupune forme de legitimare electorală, totuși acestea sunt departe de a fi suficiente pentru a legitima durabil un regim. Vezi în acest sens observațiile lui Bo Rothstein, „Creating Political Legitimacy: Electoral Democracy versus the Quality of Government”, *American Behavioral Scientist*, vol. 53/3, nr. 11, 2009, pp. 311–330.

² Pentru o încercare teoretică de a evalua stadiul democratizării regimului politic românesc, vezi Aristide Cioabă, „Consolidarea democrației din România: incertitudini și tentații regresive”, *Revista de științe politice și relații internaționale*, vol. 7, nr. 3, 2010, pp. 5–36.

numai unul al alegerii între partide, ci este și un test al caracterului democratic al regimului și o rară ocazie de legitimare a acestuia.¹

În mod normal, scopul tranzițiilor democratice nu e acela de a construi un astfel de regim semidemocratic; democrația electorală este eventual o etapă. În cazul regimului politic românesc, după ce testul dublei alternanțe avusese loc – vorbim de alternanțele din 1996 și 2000 – a devenit manifestă absența dorinței de a duce tranziția democratică mai departe. Chiar dacă pașii înapoi făcuți în anii 2001–2004, din punctul de vedere al democratizării, al statului de drept și al pluralismului mass-mediei, au fost sancționați după alegerile din 2004, această sancțiune nu a făcut decât să confirme rămânerea României la statutul de democrație electorală.

Legitimitatea electorală nu se poate substitui însă în mod durabil legitimității democratice. Prima presupune un moment democratic, cea de a doua presupune instituții democratice care funcționează și între alegeri. Pentru acestea, fiecare criză politică sau socială e un test. Mai jos vom vedea cum răspund instituțiile noastre testelor venite în cascadă după intrarea în UE. Înainte de a vedea bilanțul acestor teste, trebuie să observăm că însăși democrația electorală se dovedește a fi pusă sub semnul întrebării.

În acest sens, trebuie analizate manifestațiile din ianuarie–februarie 2017. Particularitatea acestora a fost dată, pe de o parte, de amploarea lor, care a depășit cu mult epicentrul din Piața Victoriei, fapt fără precedent după decembrie 1989. Pe de altă parte, ele erau un semn că o masă critică de la nivelul societății nu are încredere într-o putere proaspăt legitimată electoral. Poporul din stradă relativiza astfel poporul prezent la alegeri. Contestarea masivă a guvernului, după ce partidul majoritar tocmai câștigase alegerile cu un scor-record după 1990, arată că mecanismul central al democrației electorale se află în criză.

¹ Pentru centralitatea problemei legitimării în postcomunism, vezi, spre exemplu, Monica Ciobanu, „Communist Regimes, Legitimacy and the Transition to Democracy in Eastern Europe”, *Nationalities Papers. The Journal of Nationalism and Ethnicity*, vol. 38, nr. 1, 2010, pp. 3–21.

RUSIA – ILUZIA DEMOCRAȚIEI

ARMAND GOȘU

În 1985, când Mihail Gorbaciov a ajuns la Kremlin, regimul sovietic nu mai putea fi considerat totalitar. Exista un consens între experții internaționali de la vremea respectivă, majoritatea acestora numind Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste *posttotalitarian state*. Chiar și cei mai aprigi anticomuniști recunoșteau faptul că regimul sovietic era departe de totalitarismul sângeros al primei decenii. Violența și teroarea au cam dispărut. Ele fuseseră însă un liant important care ținuse unită societatea sovietică.

În 1985, instituțiile sovietice nu mai aveau control deplin asupra vieții oamenilor de rând. Supravegherea devenise mai mult simbolică. Eșaloanele superioare ale nomenclaturii se dezideologizaseră, iar cinismul și pragmatismul devin dominantele acestei etape din existența elitei sovietice. Anii 1980 reprezintă victoria deplină a „schizofreniei”, se înjură regimul la bucătărie și e lăudat în sufragerie, unde este instalat telefonul. Dublul limbaj e practicat de la cea mai fragedă vârstă, cu deplină naturalețe, devenind a doua natură a oricărui cetățean sovietic, despre care nu știi ce gândește cu adevărat.

Țara e condusă de două decenii de lideri slabi, oameni bătrâni, neputincioși, care abia mai pot citi un text de câteva pagini la pupitrul plenarelor sau congreselor Partidului Comunist al Uniunii Sovietice¹ și care nu se bucură de niciun respect în cadrul nomenclaturii dezamăgite de doctrină, de ideologie, de valori. Se conturează

¹ R.G. Pihioia, *Sovetskii Soiuz: istoria vlasti 1945–1991*, Sibirski hronograf, Novosibirsk, 2000, ediția a II-a, pp. 372–375.

tot mai clar o elită care vrea să trăiască așa cum consideră ea că trăiește cea occidentală. Vrea să fie proprietară, nu doar să dețină în folosință bunurile gospodăriei de partid. Nu mai vrea să fie constrânsă să-și ascundă bogățiile, ci arde de nerăbdare să-și afișeze opulența.

Ipocrizia în care trăia nomenclatura sovietică a fost bomba cu ceas care a făcut posibil ca, într-o perioadă foarte scurtă, regimul comunist posttotalitar să se prăbușească, iar ideile liberale să se propage cu viteza luminii. Și nu doar ideile, ci și instituțiile, începând cu partidele și mișcările inspirate de ideologiile occidentale.

Sigur că perestroika, dar mai ales glasnost au slăbit regimul și au potențat energiile dezintegrării sistemului sovietic.¹ Dar nu numai acțiunile lui Gorbaciov au decis soarta URSS. Politicile ultimului secretar general reflectau interesele unei mari părți a nomenclaturii și întăreau tendințele care existau de ceva vreme în societate. Până la urmă, perestroika și glasnost exprimau interesele unei generații mai tinere, mai dinamice, mai educate a birocrăției sovietice, ceva mai bine conturate în republici și regiuni. Acest segment al elitei se remarcă mai ales prin pragmatism. Oamenii respectivi l-au abandonat pe Gorbaciov, mult prea indecis, lipsit de viziune, obsedat de a-și menține rolul său de conducător, și l-au urmat pe Boris Elțin.

„Socialismul cu față umană” al lui Gorbaciov a încetat să mai inspire partea pragmatică a elitei sovietice, care era pregătită să meargă mai departe, către capitalism și economie de piață, și care nu mai era interesată de opiniile colectiviste și socialiste pe care încă le promova Gorbaciov.

Grupul pragmatic al elitei sovietice a reușit să rupă lanțurile paradigmei tradiționale, să se emancipeze de vechile legături și constrângeri și să creeze un nou regim politic în care să-și mențină rolul dominant. Ceea ce s-a și întâmplat. Primii evacuați din structurile puterii au fost tocmai membrii echipei lui Gorbaciov, care

¹ Archie Brown, *The Gorbachev Factor*, Oxford University Press, New York, 1996, capitolele 5 și 6; Martin Malia, *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia, 1917–1991*, The Free Press, New York, 1996, capitolul 12.

nu se puteau adapta noilor tendințe, încercând să salveze cu orice preț vechea uniune, chiar și sub forma unei confederații de state. Ei fuseseră cei care inițiaseră în 1985, alături de Gorbaciov, reformele, însă n-au mai avut timp să înființeze și să facă să funcționeze noile instituții. Or, era imposibil să mai ții sub control, fără o structură care să administreze violența și fără un mecanism eficient de redistribuire a resurselor, un amalgam de națiuni, popoare, culturi adunate între granițele URSS.

Ieșirea din comunism a fost un proces lung, care a început cu mult înainte de Gorbaciov, marcat de elemente de revoluție, reformă și contrareformă. Cu toate acestea, cea mai mare influență asupra destinului Uniunii Sovietice a avut-o slăbirea Partidului Comunist. Practic, reforma electorală a fost bomba detonată sub uriașul edificiu al partidului unic, care i-a grăbit colapsul. Pentru prima dată în istoria sovietică, deputații erau aleși de popor. În alegerile din 1989–1990, la nivelul Uniunii Sovietice și la cel al republicilor din componența ei, mulți reprezentanți de seamă ai nomenclaturii sovietice au fost învinși la vot. Pentru partidul a cărui putere era garantată de menținerea monopolului politic, alegerile libere echivalau cu începutul sfârșitului.

Demokratizația

La Plenara CC a PCUS din aprilie 1987, Gorbaciov a recunoscut eșecul eforturilor reformatoare din anii trecuți. Dacă, inițial, liderul comunist presupunea că sistemul sovietic are o bază sănătoasă, trebuind doar accelerată (*uskorenie*) dezvoltarea lui, acum a descoperit că modelul are numeroase neajunsuri care trebuie depășite, iar forțele, concentrate pentru crearea unui nou tip de socialism. Din vocabularul propagandei este evacuată „accelerarea”, accentul fiind pus pe „reconstrucție” (*perestroika*) și „transparență” (*glasnost*). În 1987, alt concept începe să-și facă loc, inițial timid, apoi tot mai curajos, în proiectele de reformă, „democratizarea” (*demokratizația*). Aceasta ar trebui să repare „deformările” din